

дену на них юридичну (в позитивному значенні) відповідальність. Таке уважне ставлення до вияву волі суб'єктів шлюбу очевидно пов'язане з особливим його місцем в християнській христології. Разом з тим, вільному волевиявленню та його реальному здійсненню сприяла більш деталізована юридична процедура укладення шлюбної правової угоди.

Умовами вступу у шлюб була християнська віра, укладення його в письмовій чи усній формі (останнє очевидно стосувалось незаможних верств населення), віковий ценз для чоловіків 15 та для жінок 13 років, взаємне волевиявлення згоди наречених і їх батьків, а також відповідне становище наречених, яке передбачало відсутність ознак, за якими шлюб вважався незаконним (кровна спорідненість, свояцтво, статус свободи, віра та ін.). Сама форма шлюбу чітко виписана у 4-й статті II-го титулу Еклоги. Вона передбачала: письмову форму шлюбної угоди; наявності письмового договору про посаг; присутності трьох гідних довіри свідків; зобов'язання чоловіка підтвердити отримання повного посагу і його добросовісне збереження; дві зустрічні угоди, юридично рівносильні, стосовно посагу; шлюбний дар на користь дружини, що не обов'язково рівнявся посагу. Кожен елемент шлюбної угоди базувався на волевиявленні її суб'єктів при усвідомленні правових наслідків шлюбу, юридичних зобов'язань та настання, при відповідних обставинах, цивільної та кримінальної юридичної відповідальності.

Таким чином, завдяки реформі шлюбного законодавства у добу перших імператорів Ісаврійської династії з'явилися нові акценти у волевиявленні суб'єктів шлюбного права, які були результатом регулювання шлюбно-сімейного правовідносин, на якісно новій ціннісній основі візантійського права. Основні нормативно-правові приписи шлюбного права Еклоги, при незначних корекціях і доповненнях, зберегли свою чинність до кінця існування Візантії. Окрім того, шлюбне законодавство імператорів-іконоборців стало об'єктом рецепції візантійського права в межах території Римської імперії, а згодом переважно в країнах Південно-Східної та Східної Європи.

1. Азаревич Д. И. История византийского права. Ч. I. – Ярославль: Тип. Г. В. Фальк, 1876. – 118 с. 2. Барон Ю. Система римского гражданского права: В 6 кн. – СПб.: Издательство Р. Асланова "Юридический

центр Пресс", 2005. – 1102 с. 3. Бенеманский М. Прохирон. Вып. I. – Сергиевъ Посад, Тип. Св.-Тр. Сергиевой Лавры, 1906. – 556 с. 4. Браун, Питер. Тіло і суспільство. Чоловіки, жінки і сексуальне зречення в ранньому християнстві. Пер. з англ. В.Т. Тимофійчука. – К.: Мегатайт, 2003. – 520 с. 5. Гай. Институции // Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с. 6. Гортинские законы // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В 2-х т. / Отв. ред. д.ю.н. Н.А. Крашенинникова. Т. 1. Древний мир и Средние века / Сост. О.Л. Лысенко, Е.Н. Трикоз. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С. 139-149. 7. Гуляев Н. Предбрачный дар в Римском праве и в памятниках Византийского законодательства. – Дерт, 1891. 8. Дигесты Юстиниана / Перевод с латинского; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Т. IV. – М.: "Статус", 2004. – 780 с. 9. Дождев Д.В. Римское частное право. – М., Издат. группа ИНФРА М – НОРМА, 1997. – 704 с. 10. Дячук Л. Шлюбні "табу" у візантійській правовій культурі // Про українське право. Збірник статей кафедри теорії та історії держави і права. Число III / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2008. – С. 216-237. 11. Коптев А.В. Кодификация Феодосия II и ее предпосылки // Древнее право. № 1. – М., Спарк, 1996. – С. 247 – 261. 12. Липшиц Е.Э. Право и суд в Византии IV – VIII вв. – Л., Наука, 1976. – 230 с. 13. Лурье В. М. История Византийской философии. Формативный период. – СПб, Аxioma, 2006. – XX + 553 с. 14. Медведев И.И. Правовая культура Византийской империи. – СПб: Алетейя, 2001 – 576 с. 15. Підпригора О. А., Харитонов С. О. Римське право: Підручник. – К., Юрінком Інтер, 2003. – 512 с. 16. Покровский И.А. История римского права. 4-е изд. – Пг.: Изд. юрид. кн. скл. "Право", 1918 – 430 с. 17. Покровский И.А. История римского права. – Минск: Харвест, 2002. – 528 с. 18. Правила Православной Церкви, с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского. Пер. с сербского. Т. I. – М., Издательство "Отчий дом". – 650 с. 19. Рудковас А. Д. О христианизации римского права в эпоху императора Константина Великого // Древнее право. – № 9. – М., Спарк, 2002. – С. 161-181. 20. Соколов И.И. Усыновление и его отношение к браку в Византии и на современном греческом Востоке. Историческо-правовой очерк. – СПб, Синадальная тип., 1910. – 127 с. 21. Сюзюмов М.Я. Василики как источник для внутренней истории Византии // Византийский временник. – № 14. – М., Наука, 1958. 22. Трофимчук М., Трофимчук О. Латинсько український словник. – Львів, Видавництво Львівської богословської академії, 2001. – VIII + 694 с. 23. Удальцова З.В. Законодательные реформы Юстиниана // Византийский временник. – № 52. – М., Наука, 1967. – С. 3-37. 24. Форманюк В. К. Формування Візантійської системи шлюбно-сімейного права (IV – VI ст.): Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2001. – 22 с. 25. Харитонов С. О. История приватного права Европы: Східна традиція. – Одеса: Юрид. літ.-ра, 2000. – 260 с. 26. Хвостов В. М. История римского права. – Пятое изд., исправл. и дополн. – М., Изд. Т-ва И.Д. Сытина, 1910. – 464 с. 27. Шенвиц Ф. Власть римского домовладыки. – Варшава-Москва: Товарищество М. Вольфа, 1914. – 317 с. 28. Шулин Ф. Учебник истории римского права. Пер. с нем. И. И. Щукина. Под. ред. В.М. Хвостова. – М., Тип. Э. Лисснера и Ю. Романа, 1893. – 609 с. 29. Эклога. Византийский законодательный свод VIII вв. / Вступительная статья, перевод и комментарий Липшиц Е.Э. – М., 1965. 30. Zachariae von Lingenthal K.E. Geschichte des griechisch-romischen Rechts. – Berlin, 1892. – S. 57.

Надійшла до редколегії 18.10.10

Б. Малишев, доц.

РОЗУМІННЯ ПРАВА ЯК ТЕЛЕОЛОГІЧНО ОБУМОВЛЕНОГО ЯВИЩА У КОНЦЕПЦІЇ БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО

Стаття присвячена аналізу розробленої Богданом Кістяківським (1860-1920) системи цілей, які обумовлюють функціонування права.

Ключові слова: Б. Кістяківський, телеологія права, ціль права.

Статья посвящена анализу разработанной Богданом Кистьяковским (1860-1920) системы целей, обуславливающих функционирование права.

Ключевые слова: Б. Кистьяковский, телеология права, цель права.

The article is devoted to Bohdan Kistiakivskiy's (1860-1920) system of purposes that determinates the functioning of law.

Key words: B. Kistiakivskiy, teleology of law, purpose of law.

У науковій спадщині видатного вітчизняного правознавця, соціолога та громадського діяча Богдана Кістяківського (1868-1920р.р.) безпосередньо телеологічному виміру права присвячений лише нарис "Причина та мета у праві" [1, с.385-399]. Проте, незважаючи на свій невеликий обсяг, вказаний нарис носить свого роду методологічно-узагальнюючий зміст, оскільки він підсумовує результати різноманітних наукових розробок вченого у сфері методології права.

Незважаючи на яскраво виражену методологічну оригінальність концепції праворозуміння Б. Кістяківсь-

кого, на сьогодні у вітчизняній науці наявні лише два дослідження відповідних праць цього вченого (маються на увазі роботи А. Козловського [3] та О. Меленко [4]). Такий стан речей в свою чергу обумовлює ту обставину, що на сьогодні немає жодної роботи, в якій би комплексно розглядався телеологічний аспект у праворозумінні Б. Кістяківського. Лише А. Козловський, досліджуючи у своїй відомій монографії питання мети пізнання права, робить стислі посилання на відповідні положення вищевказаного нарису Б. Кістяківського [2, с.56-67]. Таким чином, питання щодо телеологічного

виміру права в інтерпретації Б. Кістяківського потребує окремого дослідження.

Зважаючи на це, метою цієї статті є аналіз основних позицій Б. Кістяківського стосовно телеологічної природи права.

Б. Кістяківський передусім зазначає, що цілі визначаються з точки зору тих чи інших оцінок, і доцільним вважають те, що призводить до здійснення чогось цінного. Загальні формули, на підставі яких ми визначаємо відповідність дій з тими чи іншими цілями, називаються правилами або нормами [1, с.137]. Отже, автор цілком вірно пов'язує категорію "мета" з категорією "цінність". Адже кожна мета має бути цінністю.

Телеологічний вимір права пов'язаний з специфікою методологічного підходу до дослідження самого права. Так, Б. Кістяківський зазначає, що право слід вивчати не лише як систему норм і понять (догматична юриспруденція), але і як реальне явище (загальна теорія права). Право як реальне явище потрібно вивчати і з точки зору мети, і з точки зору причини. Поряд з суто соціологічним завданням – дослідити закони виникнення і розвитку права – існує набагато важливіше науково-практичне завдання – дослідити ті причинні співвідношення, які обумовлюють саму сутність права [1, с. 385-387]. Таким чином Б. Кістяківський бачить два види причин, що обумовлюють сутність права: каузальні ("тому, що") та телеологічні ("для того, щоб").

Далі автор критично оцінює спроби двох визначних німецьких вчених XIX ст. Р. Ієрінга та Р. Штаммлера розкрити телеологічні причини права. Основним недоліком праць вказаних авторів Б. Кістяківський вбачає у тому, що вони досліджували не ціль в праві, а ціль права. Різницю між підходами вказаних вчених Б. Кістяківський бачить у тому, що для Р. Ієрінга мета, як творець права, передує праву, і тому в даному випадку вона подібна причині; для Р. Штаммлера мета – попереду права, і в цьому сенсі вона істинна мета. Він пише, що Р. Ієрінг всупереч назві свого твору фактично досліджує не ціль в праві, а ціль поза правом. Р. Ієрінг намагається по суті каузально пояснити походження права. В той же час саме цілі в праві – визначають сутність самого права [1, с. 388, 389, 391].

Б. Кістяківський вважає, що для пізнання реальної сутності права не достатньо суто описових методів догматичної юриспруденції, для цього потрібні пояснювальні методи. Реальне явище можна науково пізнати пояснивши його або в його причинній, або телеологічній залежності.

На його думку, задача дослідити право як причинно обумовлене явище є порівняно простою. В ряду причинно обумовлених явищ право відноситься до двох сфер явищ: воно явище соціальне і психічне. Загальна теорія права повинна вивчати причинну обумовленість права і як соціального явища, і як явища психічного. У першому випадку вона повинна вивчати соціальні відносини, тобто відносини між окремими індивідуумами і соціальними групами, зіткнення їх інтересів, їх боротьбу, перемогу одних і поразку інших, можливі примирення і компроміси між ними тощо. У другому випадку загальна теорія права повинна вивчати правову психіку, вона повинна виділити, встановити, проаналізувати ті елементи душевних переживань, які пов'язані з імперативно-атрибутивною природою правових переживань. Нарешті, згідно тими же методами повинні бути досліджені і проміжні, як соціальні, так і психічні відносини, які причинно обумовлюють право як явище природного порядку, яке пізнається за допомогою методів сучасного природознавства [1, с.393, 394]. Таким чином Б. Кістяківський вказує, що каузальна природа права може бути пізнана методами, розробленими у сфері соціоло-

гії та психології, оскільки саме соціальні та психологічні процеси виступають однією з причин, що обумовлюють сутність права. У даному випадку розглядається залежність права від стану суспільних відносин та психіки учасників правовідносин.

Переходячи до дослідження телеологічних причин права, Б. Кістяківський вказує, що вони є більш складними для пізнання, ніж каузальні причини. Він критикує спроби Р. Штаммлера моністично вирішити цю проблему на підставі категорії "кінцева мета". Для Р. Штаммлера соціальний прогрес обумовлений досягненням такого стану суспільства, в якому кожний вважає своїми об'єктивно правомірні цілі іншого. Цю позицію Б. Кістяківський критикує по двом напрямкам. По-перше, кінцева мета є такою ж неможливою для пізнання, як і першо-причина. Кінцевою причиною не може бути моральний принцип (внутрішня свобода), оскільки дійсною метою права є зовнішня свобода. По-друге, вказаний стан суспільства не може бути метою, тому що її досягнення веде до самоликвідації самого суспільства [1, с.394, 395].

Автор зазначає, що з наукової точки зору, телеологічне обґрунтування права не може бути побудоване на кінцевій меті. Наукова філософія встановлює лише регулятивні цілі як трансцендентальні форми, що необхідно притаманні нашій свідомості. Ці цілі і обумовлюють право, оскільки воно є продуктом людського духу. Однак сутність права визначається не лише трансцендентальними цілями. Поряд з ними у праві діють і гетерогенні ним емпіричні цілі: як одні, так і інші обумовлюють природу права [1, с. 395-396]. Далі Б. Кістяківський переходить до найважливішої частини свого нарису, де він пропонує класифікацію цілей права, а також намагається пояснити їх вплив на правове регулювання і праворозуміння.

Емпіричними цілями права є цілі організації сумісного життя людей. Право буває то метою, то засобом на шляху до побудови всебічної організації сумісного існування людей. Тому організація як мета завжди притаманна праву, і ця мета визначає найбільш істотні його властивості. Первісно форми суспільних організацій, яким служить та які виражає право, є надзвичайно різноманітними. Але поступово ці організації об'єднуються в одну, які називають державою. Своє завершення цей процес отримує у правовій і соціально справедливій державі [1, с.396].

Таким чином Б. Кістяківський емпіричною метою права вбачає організацію людського життя. Виходячи з того, що найвищою формою організації людського суспільства наразі є держава, то це означає, що право з одного боку служить інтересам держави (право як засіб), а з іншого боку – організовує саме суспільство та державу (порядок як мета права). Іншими словами, емпіричною метою права є сам процес правового регулювання, тобто упорядкування суспільних відносин з метою встановлення певного правопорядку, що ґрунтується, як ми побачимо далі, на свободі і справедливості як етичних цінностях. При цьому на правове регулювання впливає держава та самі суспільні відносини.

Трансцендентальні цілі права вчений поділяє на дві групи: 1) ті, що випливають з розуму (інтелектуальної свідомості); 2) ті, що випливають з совісті (етичної свідомості). Вчений акцентує увагу, що як раціональні, так і етичні цілі права, по різному розумілися на різних етапах розвитку права.

До першої групи відносяться логічні цілі, а також інші раціональні цілі.

Логічні цілі відточують і удосконалюють форму права (прикладом є прогрес від казуїстичних і хаотичних форм права до сучасних абстрактних і систематизованих). Право має ціль бути у логічному відношенні заве-

ршеним і досконало узагальненим, а також систематизованим [1, с. 396-397].

Інші раціональні цілі полягають у тому, що право у своєму змісті завжди втілювало все розумне у сумісному існуванні людей. Слід сказати, що в даному випадку вчений є занадто лаконічним, залишивши неконкретизованими зміст вказаних цілей. Напевно, під раціональними цілями Б. Кістяківський мав на увазі такі категорії як "здоровий глузд", "суспільна доцільність" тощо.

Вчений вважає, що основне значення для права мають етичні цілі. При цьому право обумовлюється двома етичними цілями: воно є одночасно носієм і свободи, і справедливості. Право намагається втілити в собі свободу і справедливість найбільш повно і досконало [1, с.397].

Отже, на думку вченого, свобода і справедливість є найважливішими категоріями у телеологічному розумінні права. Однак таку ж саму роль вони виконують і по відношенню до іншого соціального регулятора – моралі, адже свобода і справедливість є етичними категоріями. Відтак свобода і справедливість мають бути певним чином трансформовані правом для їх досягнення. Цей процес можна назвати "юридизацією". Зі свого боку Б. Кістяківський, на жаль, не продовжив думку у напрямку, а саме: яким же чином проявляється вплив свободи і справедливості у праві? Вважаємо, що відповіддю на це питання є явище природних основних прав людини, які виступають юридичною конкретизацією вимог справедливості і свободи, а також одночасно змістовним ядром права як соціального регулятора. Крім того вони і будуть виступати основною внутрішньою, "суто юридичною" метою в праві. Оскільки всі інші цілі не можуть вважатися юридичними за своєю природою. Більше того, визначивши основними цілями права етичні категорії свободи і справедливості, Б. Кістяківський повторив шлях критикованих ним Р. Ієрінга та Р. Штамплера, оскільки свобода і справедливість є не цілями в праві, а цілями поза правом.

У підсумку вчений зазначає, що знання про право можна звести до чотирьох теоретичних понять права: соціально-наукового, психологічного, державно-організованого, нормативного. Їх синтез і являтиме осягнення смислу права. При цьому соціально-наукове та психологічне поняття – це наукові знання про право при вивченні його як явища каузально обумовленого. Нормативне поняття – знання про право як явища телеологічного порядку, обумовленого трансцендентальними цілями, тобто як явища розумного та етично цінного. Державно-організоване поняття права носить змішаний характер, пов'язане з всепоглинаючим значенням держави. В цих поняттях, особливо у перших трьох, родова ознака і видова відмінність утверджуються в якості необхідно притаманних праву не в силу простої форма-

льно-логічної спільності, а в силу каузальної або телеологічної закономірності. Нормативне поняття права має і спеціальну функцію: воно повинне розкрити і те, що є трансцендентально первинним у праві [1, с. 397-399].

Слід вказати, що по суті Б. Кістяківський зробив спробу побудувати систему цілей, що обумовлюють сутність права. Ця система може бути представлена у вигляді умовної піраміди, де вищі цілі обумовлюють зміст нижчих цілей, проте нижчі цілі певним чином впливають на зміст вищих.

Так, на верхівці цієї піраміди буде знаходитися група етичних цілей: справедливість та зовнішня свобода. Далі, по мірі зменшення ступеня значення, ідуть раціональні цілі: системність, розумність (здоровий глузд, суспільна доцільність). Після цього іде остання, найнижча в ієрархії група цілей, яка називається "цілі організації сумісного життя людей" (встановлення порядку, в тому числі державно-організованого).

Відмітимо, що етичні та раціональні цілі, які Б. Кістяківський разом позначаються як "трансцендентальні цілі", відносяться як до форми, так і до змісту права. Те ж саме стосується і емпіричних цілей. Для Б. Кістяківського важливість трансцендентальних цілей пояснюється тим, що право є продуктом людського духу. Відтак, телеологічний підхід до права пояснює розумність та етичну цінність права. Напевно, це і є критерієм: та мета, яка найбільше розкриває у праві людський дух (тобто узагальнене уявлення суспільства про онтологічну сутність права, яке в теорії права позначають терміном "суспільна правосвідомість"), буде мати і найвище місце в ієрархії цілей права.

Б. Кістяківський, якого цілком обґрунтовано прийнято вважати прихильником соціологічного підходу у праворозумінні ("право як явище існує і у вигляді сукупності правових норм, і у вигляді сукупності правовідносин" [1, 196], "слід визнати фікцією отожднення права, що знаходиться у правових нормах, з правом, здійснюваним у житті у правовідносинах, і в індивідуальних правах, і обов'язках" [1, 213]), в основу права (а так само і праворозуміння) при цьому ставить метафізичну ідею-ціль свободи і справедливості, детальний зміст якої формується суспільною правосвідомістю певного народу у той чи інший історичний етап його розвитку.

1. Кістяковский Б.А. Философия и социология права. – СПб.: РГХИ, 1999. – 800 с. 2. Козловский А.А. Право как познание: Вступ до гносеології права. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с. 3. Козловський А.А. Принцип єдності права: гносеологічні засади правової концепції Б.О. Кістяківського (1868-1920) // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство : Зб. наук. праць. 2002. Вип.161. – С.5-11. 4. Меленко О.В. Методологія правознавства в науковій спадщині Б.О. Кістяківського: Автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.В. Меленко; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 21 с.

Надійшла до редколегії 18.10.10

Є. Черняк, канд. юрид. наук

КРИТЕРІЙ ВІКУ В ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Аналізуються причини та умови, якими керується Конституційний Суд України при вирішенні питання включення "віку" до об'єктів конституційного захисту.

Ключові слова: вікова дискримінація, дискримінація, принцип рівності, рівність, рівноправність.

Анализируются причины и условия, которыми руководствуется Конституционный Суд Украины при решении вопроса включения "возраста" к объектам конституционной защиты.

Ключевые слова: возрастная дискриминация, дискриминация, принцип равенства, равенство, равноправие.

Issues of what reasons and conditions do Constitutional Court of Ukraine rely on to include "age" in constitutional protection are analysed.

Key words: discrimination, age discrimination, equality, equality principle, equal rights.

Одним із принципів правового статусу особи, який проголошується Конституцією України, є принцип рівності конституційних прав і свобод громадян та їх рів-

ності перед законом (стаття 24) [3]. Цей принцип означає, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та ін-

